

HISTORY AND THEORY OF LAW AND STATE

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-116-9-1>

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ПЕРІОД РАДЯНСЬКОГО ТОТАЛІТАРИЗМУ

Дурнов Є. С.

*доктор юридичних наук, професор, заступник начальника управління
Департаменту персоналу Міністерства внутрішніх справ України
м. Київ, Україна*

Неоднозначне відношення радянської влади до інституту захисту, суперечливість його розвитку, проблеми в забезпеченні правової допомоги, перетворення соціального вигляду колегії захисників і інших факторів обумовили виникнення різних поглядів серед учених–правознавців, юристів-практиків і суспільстві в цілому наприкінці 20-х початку 30-х рр. XX століття на положення й подальший розвиток інституту радянських адвокатур. Відправною крапкою стало обговорення реформи судового процесу, його спрощення й ролі захисника в суді. Наприклад, при проходженні диспуту наприкінці жовтня 1927 р. лунали наступні пропозиції: ліквідувати захист у радянському суді, установити інститут непрофесійної адвокатури, а громадського захисту і обвинувачень, надавати правову допомогу населенню не через юридичні консультації, а через органи профспілок, продовжити процес одержавлення адвокатури, провести прискореними темпами колективізацію колегії захисників.

Протягом 1922–1931 р. відроджені професійні адвокатури у вигляді колегій захисників являли собою типовий інститут перехідного типу. Зберігаючи певні елементи традиційної адвокатської професії (приватна практика, адвокатські гонорари та ін.), колегії захисників, що перебувають у подвійному підпорядкуванні (виконкомів Рад і судових органів), відчували постійно наростаючий адміністративний тиск з боку партійно-радянського апарата.

Планомірна боротьба із приватними адвокатами в корпорації до кінця 20-х рр. привела до того, що діяльність з надання правової допомоги населенню стала здійснюватися через колективні форми у вигляді колективів захисників. Колективізація була обумовлена

перетвореннями в політичній і економічній сферах країни у зв'язку з переходом до колективних форм господарювання в 30-х рр. XX ст.

Із прийняттям Положень 1932 р. і 1939 р. завершується процес формування інституціональних основ радянських адвокатур, результатом чого стало формування принципово нової організаційної моделі адвокатур, що характеризується відсутністю самостійності, строгою централізацією й уніфікацією структури й порядку діяльності.

Прийняття Положення про адвокатури СРСР від 16 серпня 1939 р. було результатом наради начальників відділу судового захисту НКЮ союзних республік і керівників найбільш крупних колегій захисників, яке було проведено в березні 1939 р. На виконання вимог прийнятої у 1936 році Конституції СРСР у змісті Положення були визначені ключові моменти в сфері організації та діяльності адвокатури. З урахуванням адміністративно-територіального поділу держави колегії адвокатів мали бути створені в республіках, краях та областях. Незважаючи на загальну прийнятність та визнання поняття адвокат, як особи що надає професійну юридичну допомогу, лише у 1939 році термін «адвокат» був закріплений на законодавчому рівні замість терміну «захисник», який застосовувався у перші десятиріччя радянської влади як заміник буржуазного поняття «адвокат». При цьому слід враховувати, що термін адвокат має у своєму значенні більше повноважень ніж захисник. Компетенція захисника обмежується участю у кримінальних та цивільних судових процесах, а адвокат окрім цього повинен надавати юридичну допомогу шляхом здійснення консультацій, порад, підготовки процесуальних документів, що потребує наявності специфічних знань та навичок [1].

Положення про адвокатуру 1939 р. стало відправною точкою прийняття всіх подальших нормативно-правових актів у цій сфері. В ньому було чітко визначено, що адвокатською діяльністю може займатися виключно особа з вищою юридичною освітою або особа яка має стаж роботи на посаді судді, прокурора, слідчого чи юрисконсульта. Зазначалось, що у радянському суспільстві не можуть діяти самостійні адвокатські об'єднання, а адвокатська допомога має надаватися виключно через місцеві юридичні консультації, які в організаційному плані підпорядковані президії колегії адвокатів. До компетенції президії було віднесено право визначати персональний склад консультацій, призначати її завідувача та визначати її місцезнаходження. Обов'язком завідувачів було звітування виключно перед президією, також вони мали здійснювати контроль за професійною діяльністю адвокатів. У зв'язку із відсутністю громадянського суспільства у радянські часи і постійним наглядом держави за усіма

сферами життя, адвокатура не мала ніякої незалежності від партійно-державного апарату [2, с. 129].

Загальне керівництво діяльністю адвокатів покладало на союзно-республіканський Народний комісаріат юстиції СРСР. Безпосереднє керівництво колегією адвокатів здійснювала виборна президія колегії. Положення підкреслювало колективний характер діяльності адвокатури. Здійснювати адвокатську діяльність могли лише члени колегій і тільки через юридичну консультацію. Через юридичну консультацію проводилась й оплата праці адвокатів. На адвокатів покладался обов'язок не тільки здійснювати захист у суді, але й надавати іншу юридичну допомогу громадянам, установам, організаціям і підприємствам.

З прийняттям Закону про адвокатуру 1939 р. адвокати повністю втратили свою юридичну самостійність та стали цілком залежними від завідувача юридичною консультацією. Всі адвокати повинні були стати члена юридичною консультації з прямим підпорядкування колегії адвокатів. На виконання Наркомату юстиції СРСР до 15 жовтня 1939 р. були сформовані юридичні консультації шляхом ліквідації колективів захисників та визначена штатна чисельність, персональний склад консультацій і місце їх розташування [3, с. 16]. Починаючи з кінці 1930-х років і до 90-х рр. XX століття структурна побудова колегій залишалась стабільною та незмінною. Адвокатська діяльність проводилась через юридичні консультації, які знаходились під контролем та наглядом радянсько-партійних органів.

На думку А. П. Галоганова, із прийняттям Положення 1939 р. основним завданням адвоката ставала не допомога конкретній людині, а сприяння соціалістичному правосуддю [4, с. 53]. Із цим погоджувався й дослідник 1930-х рр. М. П. Шаламов: «...захист обвинувачуваного в радянському суді повинен бути гідним нашого соціалістичного суспільства, а радянський адвокат повинен бути активним провідником соціалістичної законності» [5, с. 53].

Самостійність корпорації повністю була нівельована з моменту перепідпорядкування колегій захисників Наркомату юстиції. Адвокатам було заборонено займатися приватною адвокатською діяльністю, а натомість одним із критеріїв оцінки ефективності діяльності адвокатського об'єднання починає виступати участь адвокатів у агітаційній та суспільно-пропагандистській діяльності.

На основі викладеного матеріалі можна прийти до висновку, що у системі органів юстиції адвокатура виступала як повністю керований з боку держави інститут. Діяльність адвокатур не відрізнялась від діяльності будь-якого виробництва, основою функціонування якого був контроль з боку завідуючих консультацій та участь у соціалістичних

змаганнях. Радянські адвокати постійно стикались з тенденцією звуження сфери діяльності, це було особливо відчутним в цивільних спорах, разом з тим враховуючи їх складність та багатоаспектність значна кількість адвокатів самі намагались відмовитись від ведення такої категорії справ. У передвоєнні часи діяльність адвокатів була організована у консультативній формі, яка прийшла на зміну колективній формі, що діяла на початку 30-х рр. XX століття. У цілому слід зазначити, що, інститут радянської адвокатури спромігся зберегти притаманну йому корпоративну-автономність, незважаючи на постійний та тотальний державно-партійний контроль. Надалі певна автономність стала позитивним результатом розвитку даного інституту в умовах адміністративно-командної системи радянського суспільства.

Література:

1. Соломатин Е. Н. Отечественная адвокатура в условиях формирования административно-командной системы советского общества. <https://cyberleninka.ru/article/n/otechestvennaya-advokatura-v-usloviyah-formirovaniya-administrativno-komandnoy-sistemy-sovetskogo-obschestva>.

2. Стешенко Л.А., Шамба Т. М. Адвокатура в Российской Федерации Учебник, ИД: Норма, 2008, 528 с.

3. Приказ НКЮ СССР № 79 от 1 сентября 1939 г. Сборник приказов и инструкций Народного Комиссариата юстиции Союза ССР. Выпуск первый / Народный Комиссариат юстиции СССР. М.: Юридическое издательство НКЮ СССР, 1940. 164 с.

4. Галоганов А. П. Правовой статус адвокатуры: российская законодательная модель и конституционные принципы обеспечения прав человека. Монография. М.: Юрккомпани, 2011. 520 с.

5. Шаламов М. П. История советской адвокатуры. М., 1939. 64 с.